

**MARKAZIY OSIYO ARXITEKTURASI: TARIX, USLUBLAR VA
MADANIY O'ZIGA XOSLIK**

Sultonova Xilolaxon Orifjon qizi

Termiz Davlat Muhandislik va Agrotexnologiyalar Universiteti

Arxitektura (turlari bo'yicha) 2-kurs talabasi

Amonov Sardor Xolmirzayevich

Termiz Davlat Muhandislik va Agrotexnologiyalar Universiteti

Arxitektura (turlari bo'yicha) 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Markaziy Osiyo — qadim zamonlardan buyon sivilizatsiyalar chorrahasi bo'lib kelgan mintaqa. Bu hududda qadimiy turkiy, forsiy, arab va boshqa ko'plab xalqlarning madaniyati va san'ati tutashib, betakror arxitektura uslublari shakllangan. Ayniqsa, arxitektura bu mintaqaning tarixiy, diniy va madaniy rivojlanishini aks ettirgan muhim san'at sohasidir. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo arxitekturasi tarixiga, uning asosiy uslublari va madaniy o'ziga xosligiga to'xtalamiz.

Kalit so'z: Markaziy Osiyo, sivilizatsiya, hudud, arxitektura, uslub, madaniyat, san'at

Tarixiy taraqqiyot bosqichlari:

Qadimgi davr arxitekturasi:

Qadimgi So'g'diyona, Baqtriya va Xorazm kabi hududlarda miloddan avvalgi ming yilliklarda me'morchilik rivojlangan. Qadimgi qal'alar, ibodatxonalar va saroylar g'isht, loy va toshdan qurilgan. Aytilishicha, Afrosiyob, Qang' davlati va Topraq-qal'a yodgorliklari shular jumlasidandir. Bu davrda minorasimon ibodatxonalar va mustahkam mudofaa devorlari ko'p uchraydi.

Islomiy davr arxitekturasi:

Islom dini tarqalishi bilan Markaziy Osiyoda yangi arxitektura shakllana boshladi. IX–X asrlarda Somoniylar davrida me'morlikda murakkab geometrik

bezaklar, gumbazli va peshtakli inshootlar ko'paya boshladi. Buxorodagi Ismoil Somoniy maqbarasi bu davr arxitekturasining yorqin namunasi hisoblanadi.

Temuriylar davri

XIV–XV asrlarda Amir Temur va uning avlodlari davrida arxitektura gullab-yashnadi. Samarqand, Buxoro, Hirot, Toshkent kabi shaharlarda ko'plab madrasa, masjid, maqbara, karvonsaroy va minoralar qurildi. Ulug'bek madrasasi, Shohi Zinda majmuasi va Go'ri Amir maqbarasi bu davrning durdonalari sanaladi.

Rossiya va Sovet davri

XIX asrdan boshlab rus imperiyasi va keyinchalik Sovet Ittifoqi ta'sirida arxitektura zamonaviylik sari yuz tutdi. Neo-klassik uslubda qurilgan davlat binolari, keng maydonlar, madaniyat saroylari va yirik sanoat ob'ektlari barpo etildi. Shu bilan birga, tarixiy obidalar ham ta'mirlandi yoki qayta tiklandi.

Mustaqillikdan keyingi davr

1991 yildan so'ng mintaqadagi davlatlar milliylikka asoslangan me'moriy yondashuvni kuchaytirdi. Masalan, O'zbekistonda Registon majmuasining rekonstruksiya, Turkmanistonda Ashxobodagi marmardan qurilgan binolar, Qozog'istonda Ostona (hozirgi Nursulton) shahrining zamonaviy arxitekturasiga bunga misoldir.

Asosiy uslublar va ularning xususiyatlari

Peshtakli uslub – Bu uslubda inshootlar katta darvozalar (peshtaklar) bilan bezatiladi. Peshtaklar odatda koshin bilan qoplangan va muqarnaslar bilan bezatilgan.

Gumbazli uslub – Markaziy Osiyo arxitekturasining ajralmas elementi. Gumbazlar binoning markaziy qismida joylashgan bo'lib, ichki bezaklarda ham katta ahamiyat kasb etgan.

Koshin va ganch bezaklar – Qurilishlarda devor va gumbazlarni bezash uchun rangli koshinlar, arabeska naqshlar va Qur'on oyatlari yozilgan ganch o'ymakorligi keng qo'llanilgan.

Ichki hovli (ko'k saroy) shakli – Ko'plab inshootlar ichki hovli atrofida joylashtirilgan, bu esa iqlim sharoitlariga moslashtirilgan arxitektura hisoblanadi.

Madaniy o'ziga xoslik

Markaziy Osiyo arxitekturasi nafaqat estetik go'zallik, balki diniy-falsafiy va ijtimoiy ma'lumotlarni ham o'zida mujassam etgan. Har bir bezak, har bir shakl ramziy ma'noga ega. Masalan, sakkiz burchakli yulduz – komillik timsoli, gumbaz – osmon va ilohiy dunyoni anglatadi.

Shuningdek, ushbu hududda arxitektura diniy (masjid, maqbara), fuqarolik (karvonsaroy, hammom, bozor), va mudofaa (qal'a, minoralar) kabi ko'p tarmoqli yo'nalishlarda rivojlangan. Har bir inshoot atrofdagi tabiat, iqlim va xalqning turmush tarzi bilan uyg'unlashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov A.A. Me'morchilik tarixi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.
2. Hasanov H. Qadimgi dunyo arxitekturasi. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2017.
3. Kostof, Spiro. A History of Architecture: Settings and Rituals. – Oxford University Press, 1995.
4. Fletcher, Banister. A History of Architecture on the Comparative Method. – 20th edition, Butterworth-Heinemann, 2001.
5. Grabar, Oleg. The Formation of Islamic Art. – Yale University Press, 1987.
6. Kruft, Hanno-Walter. A History of Architectural Theory: From Vitruvius to the Present. – Princeton Architectural Press, 1994.
7. Mahmudov R., Sultonov M. O'zbekiston me'morchiligi tarixi. – Toshkent: "Sharq", 2020.
8. Frampton, Kenneth. Modern Architecture: A Critical History. – Thames & Hudson, 2020.
9. Ching, Francis D.K. Architecture: Form, Space, and Order. – Wiley, 2015.
10. UNESCO World Heritage Centre – www.whc.unesco.org (Qadimiy me'moriy yodgorliklar ro'yxati va tavsifi uchun)